

**JEDNA PREDAJA O A FOLKLORE TRADITION ON
PADU SREBRENIKA POD THE FALL OF SREBRENIK
OSMANSKU VLAST I UNDER THE OTTOMAN RULE
HISTORIJSKA IMAGINACIJA AND HISTORICAL IMAGINATION
SREDINE 19. STOLJEĆA OF THE MID-19TH CENTURY**

Apstrakt

Predmet ovog rada su dnevničke zabilješke bavarskog botaničara Otta Sendtnera objavljene u njemačkom časopisu „Das Ausland“ o tvrđavi u Srebreniku i tradiciji o njenom padu koji su u literaturi potpuno nepoznati. Ovaj minhenski univerzitetski profesor je boravio u Bosanskom ejaletu 1847. godine, te je tom prilikom, obišao značajan broj gradova krećući se od Splita, Livna pa do Travnika kao glavnim odredištem. Od vezirskog grada i sjedišta Ejaleta uputio se za potrebe svojih botaničkih istraživanja u Bosansku Posavinu, a tom prilikom je prošao kroz Srebrenik. Sendtner je detaljno i nadahnuto pisao o tvrđavi, a ostavio je i zabilješku lokalnog narodnog predanja o njenom padu pod Osmanlije koja zavređuje posebnu pažnju. Također se u Sendtnerovom izlaganju mogu uočiti romantičarski narativi i orijentalni elementi u opisima tvrđave Srebrenik i pejzaža koji je okružuje koji se mogu pripisati specifičnostima imaginacije o srednjem vijeku prisutne u intelektualnim krugovima u Evropi sredinom 19. stoljeća.

Ključne riječi

Srebrenik, Bosna, srednji vijek, usmena narodna predaja, putopis, Otto Sendtner

Abstract

The subject of this paper are the diary notes of the Bavarian botanist Otto Sendtner published in the German magazine "Das Ausland" regarding the medieval fortress of Srebrenik and the tradition about its fall under the Ottoman rule, which were completely unknown in the literature. This Munich university professor stayed in the Bosnian ejalet/Province in 1847, and on that occasion, he visited a significant number of cities, starting with Split, Livno and Travnik as the main destination. From the vizier's city and the seat of Ejalet, he went to Bosanska Posavina due to his botanical research, and on that occasion he passed through Srebrenik. Sendtner wrote in detail about the fortress, inspired by its features, and also left a note of local folklore tradition regarding its fall under the Ottomans, which deserves special attention. Also, in Sendtner's exposition, romantic narratives and orientalism elements can be observed in the descriptions of the Srebrenik fortress and the landscape surrounding it, which can be attributed to the features of the imagination about the Middle Ages presented in the European intellectual circles during the middle of the 19th century.

Keywords

Srebrenik, Bosnia, Middle Ages, oral tradition, travelogue, Otto Sendtner

Bosna je u 19. stoljeću bila cilj pustolovnih putnika koji su iz različitih pobuda dolazili u najistureniju provinciju Osmanskog carstva na Balkanu.¹ Mnogi posjetioci su ostavili pisani trag svog boravka, a samo je mali broj njih iznio tako detaljna i živopisna svjedočanstva kao što je to učinio Otto Sendtner, profesor minhenskog univerziteta i jedan od najcjenjenijih botaničara svoga vremena. Po nalogu Kraljevske bavarske akademije nauka došao je u Bosnu s ciljem da za botaničke zbirke u Münchenu skupi uzorke flore ovog dijela Osmanskog carstva koje su u naučnim zajednicama bili sasvim nepoznati. Iako je u Bosni, sa smještajem u Travniku, boravio zbog prikupljanja botaničkog materijala i prije svega prirodoslovnog zanimanja, ostavio je iza sebe bogato putopisno djelo, koje je izuzev dva priloga historičara Joze Džambe, skoro potpuno nepoznato i u historiografiji neiskorišteno.² Razlog tome je što nije nikada objedinjeno u knjigu i što je objavljeno u nastavcima u, donedavno teško dostupnom časopisu, „Das Ausland“

¹ O putopisima sa njemačkog govornog područja, koji je tematiziran u ovom radu, vidjeti Milorad Ekmečić, *Das Bild Bosniens und der Herzegowina in der europäischen Reiseliteratur der Jahre von 1850 bis 1878*, u: *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungs-forschung*, Boris I. Krasnobaev, Gert Robel i Herbert Zeman (ur.), *Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa*, Hobbing, Essen, 1987, 195-214; Jozo Džambo, *Bosna i Hercegovina u njemačkim tekstovima. Imagološka skica*, *Forum Bosnae* 18, Sarajevo 2002, 149-198; Amira Žmirić, *Austrijski i njemački putopisi o Bosni i Hercegovini do 1941. godine*, Besjeda, Banja Luka, 2012; Ivica Petrović, *Bosna i Hercegovina u njemačkim putopisima*, Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar 2016.

² Jozo Džambo, *Bavarski botaničar Otto Sendtner u Bosni 1847. godine, Spomen-spis povodom 90. obljetnice rođenja dr. fra Ignacija Gavrana*, Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije, Visoko, Zagreb, 2004, 113-143; Isti, „Niki botanik dojde iz nimačke“: Bavarski botaničar Otto Sendtner i njegov boravak u Travniku 1847 godine, Franjevački samostan u Gučoj Gori, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 150. obljetnice samostana u Gučoj Gori održanog 25. i 26. rujna 2009. u Gučoj Gori*, fra Velimir Valjan (ur.), Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Guča Gora, Sarajevo, 2010, 537-564.

izdavačke kuće Cotta. Izlazio je od 1828. do 1892. godine u Tübingenu, Augsburgu, Stuttgartu i Münchenu. Podnaslov ovog časopisa je „Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker“ – „Dnevne novine za proučavanje duhovnog i običajnog života naroda“ – mi bi danas rekli za proučavanje svakodnevnice.³ Veliki dio teksta pisan je kao neka vrsta dnevnika u Bosni dok je ostali, znatno manji dio nastao u Münchenu, što je razumljivo, iz redaktorskog aspekta, te je pripreman za objavljivanje. Izašao je u brojevima od 22. do 205. Naslov ovog putopisa je „Reise nach Bosnien. Von einem botanischen Reisenden.“ – „Putovanje u Bosnu. Od jednog putujućeg botaničara.“ Kao što će se pokazati, botaničke informacije, iako ih ima priličan broj, zauzet će mnogo manji obim teksta putopisa i uglavnom su detaljno saopštene u fusnotama priloga. Svoj istraživački boravak morao je naglo prekinuti nakon što je po povratku u Travnik napadnut od jednog lutalice. Nakon što je doživio sličnu sudbinu i u svojoj bavarskoj domovini – ranjen je od jednog lovokradice u blizini Münchena – umro je 1859. godine, izmučen i težim oblikom nervnog oboljenja koji mu je još kao mladiću dijagnosticiran.⁴

Tokom svog putovanja kroz Bosanski ejalet Sendtner nije propuštao da u svojim zapažanjima istakne ako bi prošao pored neke utvrde. Ovi vojno-odbrambeni objekti su još uvijek, iako u znatno manjoj mjeri, imali posadu ili barem službenike koji su na njima

³ Citirani podaci iz Sendtnerovog putopisa navođeni su kraticom A (= Das Ausland) uz koju se nalazi odgovarajući broj stranice. Ovaj način citiranja preuzet je iz rada Joze Džambe. Vidi: J. Džambo, Bavarski botaničar Otto Sendtner, 114, nap. 3. Njemački tekst pod navodnicima predstavlja originalnu reprodukciju Sendtnerovog spisa, dok je bosanski tekst unutar navodnika moj prevod.

⁴ Hermann Ross, Otto Sendtner, u: *Berichte der Bayerischen Botanischen Gesellschaft zur Erforschung der Flora*, Bd. 12, München, 1909, 73-89; J. Džambo, Bavarski botaničar Otto Sendtner, 114-117.

boravili.⁵ Tvrđave su za njega predstavljale ostatke iz „kršćanskih vremena“ kako on uglavnom naziva srednjovjekovnu prošlost Bosne (A 235, A 418, A 470). Dok ih je iz daljine posmatrao, reminiscirao je sliku o predosmanskim vremenima. Strancima uglavnom nije bio dozvoljen pristup ovim vojnim objektima zbog bojazni od špijunaže. Utvrde, koje su uglavnom bile u lošem stanju, neodoljivo su Sendtnera podsjećale na „viteške burgove“ (A 466). Takvu je impresiju imao i o srebreničkoj tvrđavi kada se iz Gradačca zaputio prema Tuzli. Kretao se drevnim putem koji je povezivao ova dva mjesta, a njegova trasa se pružala preko Srebrenika.⁶ Stoga Bavarac nije htio propustiti da posjeti ovo znamenito mjesto. Vjerovatno je još ranije isplanirao ovaj put, možda nakon audijencije kod gradačačkog muselima Ahmet-bega Gradašćevića, poznatijeg kao Begefendije (A 461-462). Kako bi mogao nastaviti put kroz Bosansku Posavinu prema Tuzli, Sendtner je po ustaljenom običaju tražio prijem kod lokalnih moćnika. Begefendija mu je, nakon ugodnog razgovora i očito poštovanja kao uglednog doktora medicine za potrebe daljeg putovanja obezbijedio čovjeka imena Hasan (*Hassan*) koji će mu biti vodič, te se pobrinuti da sigurno stigne do Mahmud-paše u Tuzlu – najbogatijeg čovjeka u Bosni kako je Sendtner bio obaviješten.⁷

Sendtner spada među prve putnike sa njemačkog govornog područja koji su iz isključivo naučnih pobuda posjetili Bosnu. Ova

⁵ Vidi: Hamdija Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi, Naše starine* 1, Sarajevo 1953, 7-45.

⁶ Јелена Мргић, *Северна Босна 13–16. век*, Историјски институт, Посебна издања, књига 55, Београд 2008, 72.

⁷ О боравку Отта Сентнера у Градачку и Босанској Посавини било је ријечи у излаганју „Пут у непознато: Путписне забилешке њемачког ботаничара Отта Сентнера о Босанској Посавини 1847. године“ које сам изложио на Међународном научном скупу „Културно-историјски токovi у Босни (15.-19. ст.)“ у организацији Оријенталног института у Сарајеву, који је одржан 8. и 9. октобар 2021. године у Сарајеву.

zemlja je prema Sendtneru strana i nepoznata iako je geografski tako blizu civilizovanim državama (A 214). Njegov putopis se u potpunosti uklapa u žanr koji je praćen jednom novom vrstom prezira prema drugim kulturama, a kao polazište ovakvih shvatanja uzima se imperijalizam i eurocentričnost kao i demonstrativna superiornost kršćanske Evrope.⁸ Prije nego je doputovao do glavnog odredišta tog dana Srebrenika, Sendtner je sa pratnjom stigao prvu u selo Špionicu (Spioniza) koja se, prema njegovom svjedočenju, sastoji od svega nekoliko kršćanskih kuća. Zbog olujnog nevremena koje im je otežavalo napredovanje prema Srebreniku, ova šarolika družina je odlučila da se zadrži na jednom kršćanskom imanju u ovom selu, koje se nalazilo u administrativnom krugu uprave Begefendije iz Gradačca (A 466). Pokazatelj ovog „novog prezira“ uočava se kod Sendtnera, kroz čitav putopis, a do izražaja je došao i prilikom ručka kod ove kršćanske porodice, kada je zajedno sa svojim pratiteljem Nikolom odlučio da jede ispod nadstrešnice svinjske štale „čija je unutrašnjost izgledala čišće od šupe u kojoj su ih domaćini dočekali.“ Prilikom polaska Sendtner je tajno, bez da to vidi Begefendijin službenik, izdašno platio ovoj ljubaznoj porodici za spremanje jela (A 466).

U 3.00 sata tog dana napustili su Špionicu. Na putu prema Srebreniku Sendtneru se počeo otvarati pejzaž izuzetne ljepote, kako je pisao. Građanska elita je tokom putovanja Orijentom sredinom 19. stoljeća posebno naglašeno doživljavala oduševljenje prirodom – „činilo se da rajski pejzaži simboliziraju potpunu slobodu ovih divljih mjesta.“⁹ Dok je takvim, za oko ugodnim prostranstvima putovao,

⁸ Lorke, Christoph: Der "Balkan" in deutschsprachigen Reiseberichten (ca. 1800–1880) in: Europäische Geschichte Online (EGO), hg. vom Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz 2020-11-17. URL: <http://www.ieg-ego.eu/lorkec-2020-de> URN: urn:nbn:de:0159-2020062418 [2022-12-12].

⁹ Isto.

Jedna predaja o padu Srebrenika pod osmansku vlast...

Sendnter je detaljno opažao geološke i biološke karakteristike gradač-ačke i srebreničke okoline. Krećući se uz tok jednog potoka stigao je do „doline okružene blagim brežuljcima“ (*von sanften Hügeln umgränztes Thal*), pa je dalje zapisao „iz daleka nam je kao cilj današnjeg planinarenja nagoviješten šiljasti planinski stožac. Tamo se nalazio Srebrenik, Srebreni grad (*Dort lag Srebernik, die Silberstadt*)“ (A 466).

Stari grad Srebrenik zasigurno se ubraja u red najpoznatijih srednjovjekovnih utvrda u Bosni i Hercegovini.¹⁰ Njegov prepoznatljiv izgled, arhitektonsko rješenje i pejzaž odaju zaista ono što se u javnosti percipira kao srednjovjekovno. Srebrenik se u historijskim izvorima prvi put pojavljuje 1333. godine, kada u njegovom podgrađu bosanski ban Stjepan II Kotromanić izdaje Dubrovčanima važnu povelju o ustupanju Stona i Pelješca. Već tada je njegova politička i odbrambena uloga u bosanskoj zemlji Usori na sjeveru Stjepanovog vladanja evidentna. Njegov geostrateški značaj posebno dolazi do izražaja 1363. godine kada ga je ugarska vojska bezuspješno opsjedala, te je tom prilikom izgubljen državni pečat kojeg je kod sebe imao ostrogonski nadbiskup, tadašnji kancelar ugarskog kralja.¹¹ Srebrenička tvrđava je tokom kasnog srednjeg vijeka zadržala svoj strateški značaj. Nova faza u razvoju ovog

¹⁰ O srednjovjekovnom gradu Srebreniku postoji brojna literatura, ovdje ćemo hronološkim redom navesti samo najvažnije radove: Ćiro Truhelka, *Naši gradovi: opis najljepših sredovječnih gradova Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1904, 69-74; Đuro Basler, *Stari grad Srebrenik i problematika njegove konzervacije*, *Naše starine* 4, Sarajevo, 1957, 119-130; Isti, *Stari gradovi u Majevici i Trebovcu, Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne* 9, Tuzla, 1972, 59-62; Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo, 1975, 27-40; J. Мргић, *Северна Босна*, 72-73, 157-162; te najnovija publikacija o historiji Srebrenika: Edin Mutapčić, Rusmir Djedović, Kemal Nurkić, *Grad Srebrenik do sredine XIX. stoljeća*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2019.

¹¹ J. Мргић, *Северна Босна*, 75.

utvrđenja nastupila je nakon pada Bosne 1463. godine kada je ovaj grad postao sjedište Srebreničke banovine i jedna od najvažnijih tvrđava u odbrambenoj zoni Ugarske kraljevine za vrijeme sukoba sa Osmanskim carstvom. Osmanlije su ga konačno osvojile 1512. godine, te su mu u godinama koje su slijedile, dali i karakteristična arhitektonska rješenja po kojima je i danas poznat.

Sendtner se i na ovom mjestu trudi da veoma detaljno opiše geografske i geološke karakteristike stijene na čijem se vrhu nalazi srebrenička tvrđava.¹² Ovo je vjerovatno prvi savremeni geološki opis starog grada Srebrenika. Međutim, minhenski profesor se tu ne zaustavlja, te nam saopštava svoje lične impresije ovog zdanja. „Tvrđava potpuno liči na srednjovjekovnu vitešku utvrdu“ (A 466). Ovom rečenicom, naučni diskurs Sendtnera transformira se u romantičarski. Oronula srebrenička tvrđava postaje predmet divljenja i avanturističkog uzbuđenja, te razlog da svoje čitaoce uroni u legendu, na koju ćemo se u nastavku posebno osvrnuti. Oduševljenje srednjim vijekom u Njemačkoj je otpočelo u drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća, ispočetka samo u intelektualnim krugovima, da bi se do sredine 19. stoljeća i vremena Sendtnerovog putovanja u Bosnu, proširilo i među običnim pukom, postavši oličenje porijekla, pripadnosti i intenzivnih nacionalnih osjećanja.¹³ Pitoreskni izgled utvrde kao srednjovjekovne, potpomognut zapuštenosti njenih zidina i prokišnjelim krovovima, ne garantira da je ona nužno iz srednjeg vijeka. Skromnim arheološkim istraživanjima i arhitektonskim ispitivanjima utvrđeno je da je tvrđava koju je Sendtner 1847. godine posjetio zapravo većinom djelo

¹² Visinu stijene, na čijem se vrhu nalazio Srebrenik, Sendtner je izračunao da iznosi 2500 stopa (A 466).

¹³ Valentin Groebner, *Retroland: Geschichtstourismus und die Sehnsucht nach dem Authentischen*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2018, 65.

iz osmanskog perioda, odnosno fortifikacije iz 18. stoljeća.¹⁴

Popularni narativi putopisne i turistički angažirane literature:¹⁵ netaknuta priroda, tradicionalna svakodnevna kultura i lijepo očuvani srednjovjekovni gradovi mogu se pronaći i u putopišćevom opisu Srebrenika. Nakon što ga je doveo u vezu sa viteškom utvrdom, Sendtner pravi usporedbu kakvu više nije ni na jednom mjestu u svojim dnevničkim bilješkama uradio, te u narednoj rečenici, sumarno s tonom oduševljenja, spominje i druge spomenike koji spadaju u najljepše koje je u Bosni vidio, pa uz srebreničku navodi gradačačku tvrđavu, te džamije u Maglaju i „veliku u Sarajevu“ (A 466). Dobar dio draži za putovanjem znatiželjnih putnika u 18. i 19. stoljeću je historija spomenika i opisivanja njihovog stanja. Mnogi opisi lokalnih detalja i lični dojmovi su uglavnom strani historijskim djelima, a obiluju u putopisnoj literaturi.¹⁶ Sendtner vjerovatno spada u prve posjetioce koji razmišlja o turističkom potencijalu zemlje što do sada nije bilo isticano. Na nekoliko mjesta u svom putopisu (A 214) on koristi upravo ovu riječ koja se u njegovo vrijeme tek počela etablirati u javnoj komunikaciji. Međutim, okolnosti pod kojima je ovaj znanstveni zanesenjak putovao bile su potpuno drugačije od komforčnosti današnjeg masovnog turizma.

Istok je putnicima u 19. stoljeću bio pitoreskna prošlost Zapada,¹⁷ a Bosna je Sendtneru strana i egzotična zemlja. Iako je za Sendtnera srebrenička tvrđava jedna od najinteresantnijih građevina unatoč tome što se tada nalazila u prilično zapuštenom stanju, njena ljepota je zapravo dolazila do izražaja, ne zbog vještine njenih graditelja

¹⁴ Đ. Basler, Stari grad Srebrenik, 121.

¹⁵ Švicarski gradić Thun, sa svojom srednjovjekovnom utvrdom, smatra se mjestom rođenja modernog turizma (V. Groebner, *Retroland*, 62)

¹⁶ Isto, 12.

¹⁷ Isto, 72.

nego zbog njene situiranosti u impresivan krajolik. Stoga Sendtner smatra da bi za njeno umjetničko oslikavanje pogodan bio graditeljski aspekt utvrde, ali i cjelokupni prirodni ambijent sa odvažnom lokacijom utvrde (A 466-467). Bavarac bi je rado sam skicirao, međutim za to nije imao priliku. Razlozi su sigurnosne prirode jer se bojao da ga sumnjičavi „Turci“ prepoznaju kao špijuna, što on zaista nije ni bio. Inače, početkom 19. stoljeća u Njemačkoj i Pruskoj veoma rasprostranjene i omiljene bile su živopisne slike dvoraca i burgova. To su bile slike o srednjem vijeku kako su i doživljavali umjetnici, te su i svoj slikarski duh prenosili na platno.

Sendtner se nije samo zadovoljio posmatranjem vanjskog izgleda utvrde, on je uspio da uz dobru volju „Turčina“ uđe i pogleda njenu unutrašnjost, što vjerovatno predstavlja izuzetak putopisne literature tog vremena, tako da se bavarskom univerzitetском profesoru jedinom posrećilo da vidi i opiše jednu tvrđavu u bosanskom ejaletu iznutra. Na samom ulazu je opazio da je unutrašnjost utvrde veoma oronula („sehr in Verfall begriffen“), a njeni krovovi lišeni šindre („von Schindeln entblößt“). U stijenama i zidinama opazio je ugniježdene golubove pećinare („Columbia liva Briss.“). Tvrđava je bila veoma skromno opremljena. Primijetio je da se na zidinama nalazi staro oružje kao i mali topovi. Prenoćili su u kući mjesnog odbora (Ortsvostand) tj. Buljubaše (Bulubaschi) (A 467). Sadržina putopisne literature Sendtnerovog vremena rado je ciljala na demistifikaciju Orijenta. Nakon očaravajućeg opisa ubrzo bi se čitalac upozoravao da stvari nisu onakve kakvim se na prvi pogled čine, pa im se oduzimala egzotična privlačnost. Naselja i utvrde izdaleka djeluju slikovito i očaravajuće, dok izbliza izgledaju zastrašujuće oronulo i nečisto.¹⁸

¹⁸ Lorke Christoph: Der "Balkan" in deutschsprachigen Reiseberichten (ca. 1800–1880), in: Europäische Geschichte Online (EGO), hg. vom Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz 2020-11-17. URL: <http://www.ieg->

Tokom noći se sručilo teško nevrijeme nad Srebrenikom. Kako se do jutra razvedrilo Sendtnera je ponovo obradovao pogled na lijepi pejzaž („die schöne Landschaft“). Prije nego je nastavio pisati o svom putovanju prema Donjoj Tuzli zadržao se još malo na Srebreniku saopćivši nekoliko zanimljivih pripovijesti. Najprije je naveo da Srebrenik ima oko 1500 stanovnika (A 467). Nismo sigurni da li je to broj koji je pronašao naknadno u geografskoj literaturi po povratku u Bavarsku ili je to informacija koju je dobio na licu mjesta. Sendtner se tokom putovanja služio i literaturom koja mu je služila da se bolje upozna sa geografijom, historijom i običajima Bosne.¹⁹

Za podatke koje Sendtner u nastavku navodi jasno kaže da mu je izvor ovdašnja tradicija („nach der hier herrschenden Tradition“) (A 467). Ovaj podatak je posebno značajan jer predstavlja jednu od najranijih zabilježenih narodnih predaja o srednjovjekovnom periodu, odnosno o kulturi sjećanja srebreničkog kraja i okoline o vremenu osmanskog osvajanja Bosne i njenog pada 1463. godine. Prema toj tradiciji srebrenička utvrda se posljednja predala sultanu Mehmedu II, u vrijeme kada je čitava zemlja već bila pod njegovom vlašću. To se navodno desilo kada je u tvrđavi preostalo samo sedam članova tvrđavske posade koji su se sedam godina branili. Njihova odvažnost mogla se jedino savladati podlim lukavstvom. Tako su stanovnici obližnjeg sela Knezova(?) („Knesova“) odlučili da otruju hrabre branitelje Srebrenika kako bi za uzvrat dobili obećanu nagradu. Plan im je samo djelimično uspio jer su od trovanja umrla dvojica, dok se ostalih pet vojnika, s obzirom da se više nisu mogli braniti, spasili tako što su potkovali konje naopako, te su izbjegli iz tvrđave tokom mrke noći. Kada su „Turci“ ugledali otiske konjskih potkova na zemlji pomislili su da je tvrđavskoj posadi stiglo

ego.eu/lorkec-2020-de URN: urn:nbn:de:0159-2020062418 [2022-12-12].

¹⁹ J. Džambo, Bavarski botaničar Otto Sendtner, 121-123.

pojačanje od pet ljudi pa su stoga odlučili da se povuku. Tek nakon dužeg vremena spoznali su svoju grešku kada su krovovi utvrđenja (Sendtner navodi domaći oblik „grada“) počeli da se urušavaju. Predanje se ovdje ne završava, već dobija jedan zanimljiv epilog koji navodno seže do Sendtneru savremenog doba. Naime, Bavarac pomalo sumnjičavo prepričava tradiciju, po kojoj se navodno do današnjeg dana u selu Knezova nalaze potomci četiri kršćanske porodice koje su oslobođene plaćanja harača zbog počinjene izdaje, a to pravo se prenosi sa koljena na koljeno. Sa ovom pripovijesti o izdajstvu Sendtner završava svoje izlaganje o Srebreniku, te su u daljim nastavcima svog dnevničkog izvještaja fokusira na druge predjele koje je obilazio (A 467).

Ovo kazivanje sadrži nekoliko elemenata karakterističnih za historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine koja su, međutim, zabilježena uglavnom u nešto kasnijem periodu, od druge polovine 19. stoljeća pa nadalje. Iako se radi o legendarnim i anahroničnim predanjima, stvarno jezgro je ipak istinito, osvajanje osmanskog sultana Mehmeda II, te pad Bosne, samo što je izložena priča pretjerana, uveličana ili hronološki neujednačena. Tipičan primjer toga kao rasprostranjenog usmenog modela starih predanja je bijeg na konjima koji su naopako potkovani, izdajstvo kao razlog osvajanja opkoljenog grada, te u nešto rjeđoj varijanti oslobađanje kršćana od harača za učinjene usluge Osmanlijama.²⁰

Nismo u stanju utvrditi koje je sve historijske izvore i literaturu Sendtner koristio tokom svog boravka u Bosni. Pored kartografskog materijala i „njemačko-ilirskih“ rječnika, pouzdano se zna da je obilato koristio popularno, i do tada u naučnim krugovima cijenjeno djelo geologa Ami Bouéa (1794-1881).²¹ Međutim ovo djelo je koristio manje

²⁰ Vlajko Palavestra, *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*, Buybook, Mostar, Sarajevo-Zemun, 2004, 86.

²¹ Ami Boué, *La "Turquie d'Europe: ou observations sur la géographie, la géologie*,

Jedna predaja o padu Srebrenika pod osmansku vlast...

kao referencu, a više kao predmet kritike, te se često može naići na mjesta gdje Sendtner navodi njegove nedostatke. Nesumnjivo je da je Sendtner, kao ozbiljan i temeljit naučnik za neke dijelove svog teksta koristio i literaturu koju nije moguće pouzdano identificirati. Međutim, velika vrijednost njegovog putopisa su podaci koje je čuo na licu mjesta i koji su mu prevedeni od njegovog pratitelja i desne ruke, dalmatinca Nikole, ali i usmena svjedočanstva franjevačkih starješina koje je na nekoliko mjesta sreo i sa kojima je uglavnom razgovarao na talijanskom jeziku.²²

Postavlja se pitanje koji je izvor informacija bio Sendtneru za legendarnu predaju o padu tvrđave Srebrenik pod osmansku vlast.²³ On o tome ništa ne govori, međutim ako usporedimo Sendtnerovu pripovijest sa drugim sličnim predajama možemo uočiti ipak njeno domaće, bosansko ili južnoslavensko porijeklo. Bosanskohercegovački etnolog i folklorist Vlajko Palavestra je izvršio klasifikaciju historijskih usmenih predanja. Prema njegovoj predloženoj podjeli, zbog brojnosti i raznovrsnosti, grupa predanja koja se odnose na osvajanje Bosne u narodnoj predaji, često su označene i terminom *feth*. Kao jedan od presudnih događaja iz bosanskohercegovačke prošlosti, grupe predanja koje su objedinjene oko ovog narativa, sadrže „pričanja o ratnim lukavstvima i varkama napadača i branitelja, priče o izdajicama i kazivanja o različitim ratnim događajima iz tog vremena.“²⁴ Najpoznatija predaja, a vjerovatno i najstarija koja se uklapa u ovaj koncept je ona vezana za izdaju Radaka (Radiča) i pad Bobovca, zabilježena još kod

L'histoire naturelle, la statistique, A. Bertrand, Paris, 1840.

22 Vidi: J. Džambo, Bavarski botaničar Otto Sendtner, 121-122.

23 Izdaju kao razlog osvojenja Srebrenika navodi i Šime Ljubić („pako 1519. nevierni Ugri izdadu Srebrenik, a Sokol i Tešanj upale i uteku.“), Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, I, Emidija Mohovića, Rieka, 1864, 252.

24 V. Palavestra, *Historijska usmena predanja*, 29-30.

mljetskog opata Mavra Orbina u njegovom djelu „Kraljevstvo Slovena“.²⁵ Iako do sada nije zabilježena za pad Srebrenika, primjer predanja o izdaji, bio je veoma raširen u svim krajevima Bosne i Hercegovine.²⁶

Kao što je inače problem sa narodnim kazivanjima, hronološki red historijskih događaja je izmiješan. Iako ga pojedini historičari nazivaju najtvrđim gradom u Usori, Srebrenik je prilično često mijenjao gospodare. Osmanlije su ga najvjerovatnije prvi put osvojile 1463. godine kada je i sam sultan Mehmed II bio lično angažiran u široj akciji podvrgavanja Bosanske kraljevine. Krajem iste godine ugarski kralj Matijaš Korvin je uspio u većim dijelovima zapadnih i sjevernih područja nekadašnjeg Bosanskog kraljevstva da pod svoju vlast dovede čitav niz tvrđava među kojima je bio i Srebrenik. O ugarskoj upravi u sjevernoj Bosni je malo poznato, ali skromni broj historijskih izvora ukazuje na to da je Srebrenik, kao najznačajnija utvrda ovog područja imao poseban status. Po njemu je čitava odbrambena pokrajina nazvana Srebrenička banovina ili upravni distrikt grada Srebrenika. Konačno pod vlast Osmanlija Srebrenik je, zajedno sa tvrđavama Tešanj, Soko i najvjerovatnije Gračac, došao 1512. godine.²⁷ Da li se navedeno narodno kazivanje odnosi na njegov prvi i drugi pad teško je reći, međutim s obzirom na predaju o poreznom imunitetu četiri porodice iz sela *Knesova* po svojoj prilici bi trebalo da se odnosi na ovu posljednju.

Sendtner razlikuje prošlost, nepromjenjivu, nepristupačnu i nepremostivu barijeru od historije kao reprodukcije i njenog ponovnog oživljavanja u sadašnjosti. U tom smislu, posebno

²⁵ Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, (Превео Здравко Шундрица, приредили М. Пантић, Р. Самарџић, Ф. Баришић и С. Ђирковић), Српска књижевна задруга, Београд 1968, 170-172.

²⁶ V. Palavestra, *Historijska usmena predanja*, 99, 305.

²⁷ Hronologija osvajanja Srebrenika i sjeveroistočne Bosne najiscrpnije i sa referencama na savremenu literaturu i manje poznatu izvornu građu izložena je u: J. Мрѓић, *Северна Босна*, 158-161.

zanimljivo je pripovijedanje o četiri porodice iz sela *Knesova*, koje su oslobođene poreza harača zbog svoje svesrdne pomoći osvajaču. To kazivanje je trebalo da dobije na težini Sendtnerovim povezivanjem predaje sa njemu savremenim okolnostima. Međutim problematika oko ovog kazivanja je mnogo ozbiljnija, a njeno klupko nismo u stanju raspetljati. Naime, ovo selo, koje Sendtner navodi ne može se ubicirati. Ono nije samo dio kazivanja nego ga Sendtner navodi u nizu mjesta i pojedinačnih kuća pored kojih je prošao na svom putovanju za Tuzlu kao što su *Lisovich*, *Drapnich* i *Obodnizza* (A 470). Za *Knesovu* pak Bavarac daje mnogo preciznije podatke pa navodi da se nalazi uz sami planinski nagib, a okružuju je i plodna polja. Kao da ni to nije dovoljno, pa primjećuje da je ovo selo na kartama kojima se on služio ucrtano suviše blizu Srebreniku jer je izmjerio da je ta dionica duga najmanje sat i po (A 469).

Na drugom mjestu Sendtner nam je naveo koje je geografske karte sa sobom nosio, pa znamo da je u pitanju Riedlova *Karte von Servien, Bosnien und dem größten Theile von Illyrien* iz 1810. godine, te Paganijeva *Carta delle Provincie Illiriche...* koja je izdata 1813. godine (A 139, A 469).²⁸ Dok Riedlova karta donosi prvi pokušaj srednjo-razmjernog snimanja današnjeg prostora Bosne i Hercegovine na osnovu austrijskih obavještajnih izvora, Paganijeva karta, s druge strane, predstavlja sintezu francuskih kartografa nastalih prema izvještajima francuskih obavještajaca.²⁹ Ove karte je on, kada god je imao priliku, komentarisao ističući njihove nepreciznosti i

²⁸ „Ova karta, za koju su Napoleonovi inženjeri dozvolom porte sabirali dvije godine vrela“ navodi Sendtner „jamačno je najbolja, koja postoji o Bosni“ (A139). Prevod prema Eduard Richter, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 17, Sarajevo, 1905, 262.

²⁹ Vidi: Zijad Šehić, Ibrahim Tepić, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*, Sejtarija, Sarajevo, 2002, 168-169, 170-171, 173. E. Richter, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine, 261-262.

pogreške.³⁰ Međutim, unatoč tome što se sporno mjesto *Knesova* nalazi ucrtana na ove dvije mape i što Sendtner dodatno precizira njenu lokaciju, nismo mogli pouzdano odrediti o kojem mjestu je riječ.³¹ Hronološki, najpotpunije podatke Sendtnerovom vremenu imamo u *Popisu stanovništva iz 1851. godine*. Riječ je do tada o najpreciznijem i najdetaljnijem popisu provedenom na području Bosanskog ejaleta. Unatoč tome, što ovaj defter sadrži najsitnije topografske podatke jer su mjesta popisivana po mahalama, a svaka kuća je dobila i redni broj – mjesto *Knesova* nismo uspjeli identificirati.³²

Kao što Sendtnerove impresije stare srebreničke utvrde spadaju u tipično romantičarske iz sredine 19. stoljeća, one su ujedno i plod dramatičnog diskursa o propasti jednog vremena koji se u njegovom zavičaju počeo pred njegovim očima raspadati. Modernizacija srednjovjekovnih gradova pratila je rušenje starih gradskih zidina i demoliranje starih urbanih jezgri zbog proširenja ulica i proširenja putnih komunikacijskih mreža. U Bosni međutim nije bilo traga ovakvim industrijskim i građevinskim modernizacijskim poduhvatima, one su tek kasnije uslijedile.

Predstava o Bosni kao nekada uglednoj i bogatoj zemlji koja je

³⁰ J. Džambo, *Bavarski botaničar*, 122.

³¹ „Wir passirten manche Dörfer und einzelne zerstreute Häuser zwischen Obstgärten, unter andern such das Dorf Knesova, welchem die vier steuerfreien Familien angehören. Dieses Dorf, an der Lehne eines Berges gelegen und von fruchtbaren Feldern umgeben, ist auf der Karte sowohl von Riedl, als auf der unter Napoleon entworfen viel zu nah an Srebernik versetzt, von welchem es anderthalb Gehstunden entfernt ist. Ferner kamen wir durch die Dörfer Lisovich, Drapnich und Obodnizza (...)“ (A469-470)

³² Vidi publikaciju *Grad Srebrenik do sredine XIX. stoljeća* autora E. Mutapčića, R. Djedovića i K. Nurkića. Zahvaljujući trudu ovog posljednjeg autora spomenuti popis je preveden, a opremljen je i korisnim komentarima (219-378).

Jedna predaja o padu Srebrenika pod osmansku vlast...

nakon pada pod Turke osiromašena i lišena svoje političke autonomije bila je rasprostranjena među evropskim intelektualcima, konzulima i putopiscima koji su tokom 19. stoljeća posjećivali Bosanski ejalet i ostavili zapise o svojim zapažanjima. Takav dojam je prije svega bio rezultat tehnološkog napretka u svim sferama života, koji je u odnosu na ovu zapadnu provinciju Osmanskog carstva, bio prisutan u evropskim zemljama zahvaćenim industrijalizacijom. Slično kao što su humanisti u 16. stoljeću inscenirali egzotičnu kršćansku antiku, tako su evropski intelektualci, koji su se zanimali za prostor današnje Bosne i Hercegovine, od kraja 18. stoljeća crtali sliku o uspješnoj i ratobornoj srednjovjekovnoj prošlosti nekadašnje bosanske države. Njihova argumentacija uglavnom je poticala na tadašnjim geopolitičkim prilikama i željama da se Bosna uklopi u teritorijalne pretenzije Habsburške monarhije.

Umjesto zaključka

Osmanskim osvajanjem Bosne ne prestaje srednji vijek. Koliko god mu historičari nastojali staviti vremensku granicu, on je vješto izbjegava, a njegova sjena dopire duboko u stoljeća koja slijede. Duga sjena prošlosti predstavljena je na osnovu jednog dijela dnevnčkih zabilješki bavarskog botaničara Otta Sendtnera koji se odnosi na stari grad Srebrenik. Naime, Sendtner je tokom svojih primarno naučnih ekskurzija, uspio proputovati jedan dio Bosanskog ejaleta, a iza sebe je ostavio bogato dokumentirano djelo sa mnoštvom podataka o kulturi, etnologiji, geologiji i historiji. Nastojeći da bude dobro obaviješten, koristio se literaturnim i kartografskim djelima, ali je veoma često svoje podatke uzimao i sa lica mjesta. Tako je zabilježio narodnu tradiciju o osvojenju srebreničke tvrđave od strane Osmanlija, koja se ne može ni na jednom drugom mjestu pronaći. S

obzirom da je djelo Otta Sendtnera, koje je objavljeno na njemačkom jeziku u časopisu *Das Ausland*, do sada veoma slabo poznato, predstavljeni podaci opravdavaju njihovu pomniju analizu. Uz melanholična pripovijedanja i postojeći historijski narativ, te imaginaciju tipičnu za prvu polovinu 19. stoljeća, pružila nam se prilika da istražimo i romantičarske uplive u Sendtnerov *zeitgeist* i njegovo poimanje srednjovjekovlja na primjeru Bosne.

Summary

The Middle Ages did not end with the Ottoman conquest of Bosnia. No matter how much historians try to put a time limit, it deftly avoids it, and its shadow spread deep into the centuries that followed. This long shadow of the past in this paper is presented from diary notes written by the Bavarian botanist Otto Sendtner, which refers to the old town of Srebrenik. Namely, during his primarily scientific excursions, Sendtner managed to travel through a part of the Bosnian eyalet and left behind a richly documented work with a wealth of data on culture, ethnology, geology, and history. Striving to be well-informed, he used literary and cartographic works, but very often he also took his information from the terrain. Thus, he recorded the folk tradition about the conquest of the Srebrenik fortress by the Ottomans, which cannot be found anywhere else. Since this work of Otto Sendtner, which was published in German in the magazine *Das Ausland*, is very little known so far, the data from it justify their closer analysis. Along with melancholic storytelling and the existing historical narrative, as well as the imagination typical for the first half of the 19th century, we were allowed to explore the romantic influences in Sendtner's *zeitgeist* and his understanding of the Middle Ages on the example of Bosnian past.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- ❖ „*Das Ausland. Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*“, Cotta 1847.
- ❖ Орбин, Мавро, *Краљевство Словена*, (Превео Здравко Шундрица, приредили М. Пантић, Р. Самарџић, Ф. Баришић и С. Ђирковић), СКЗ, Београд 1968.

Literatura

- ❖ Lorke, Christoph: Der "Balkan" in deutschsprachigen Reiseberichten (ca. 1800–1880), in: *Europäische Geschichte Online (EGO)*, hg. vom Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz 2020-11-17. URL: <http://www.ieg-ego.eu/lorkec-2020-de> URN: urn:nbn:de:0159-2020062418 [2022-12-12]
- ❖ Basler, Đuro, Stari grad Srebrenik i problematika njegove konzervacije, *Naše starine* 4, Sarajevo 1957, 119-130.
- ❖ Basler, Đuro, Stari gradovi u Majevici i Trebovcu, *Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne* 9, Tuzla, 1972, 57-64.
- ❖ Boué, Ami, *La" Turquie d'Europe: ou observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique*, A. Bertrand, Paris 1840.
- ❖ Džambo, Jozo, Bosna i Hercegovina u njemačkim tekstovima. Imagološka skica, *Forum Bosnae* 18, Sarajevo 2002, 149-198.
- ❖ Džambo, Jozo, Bavarski botaničar Otto Sendtner u Bosni 1847. godine, *Spomen-spis povodom 90. obljetnice rođenja dr. fra Ignacija Gavrana*, Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije, Visoko, Zagreb 2004, 113-143.
- ❖ Džambo, Jozo, „Niki botanik dojde iz nimačke“: Bavarski botaničar Otto Sendtner i njegov boravak u Travniku 1847. godine, *Franjevački samostan u Gučkoj Gori. Zbornik radova sa*

- znanstvenog skupa u povodu 150. obljetnice samostana u Gučkoj Gori održanog 25. i 26. rujna 2009. u Gučkoj Gori. Priredio fra Velimir Valjan, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Guča Gora, Sarajevo 2010, 537-564.
- ❖ Ekmečić, Milorad, *Das Bild Bosniens und der Herzegowina in der europäischen Reiseliteratur der Jahre von 1850 bis 1878*, u: *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforshung*, Boris I. Krasnobaev, Gert Robel i Herbert Zeman (ur.), Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa, Hobbing, Essen 1987, 195-214.
 - ❖ Groebner, Valentin, *Retroland: Geschichtstourismus und die Sehnsucht nach dem Authentischen*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2018.
 - ❖ Handžić, Adem, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo 1975.
 - ❖ Kreševljaković, Hamdija, *Stari bosanski gradovi, Naše starine* 1, Sarajevo 1953, 7-45.
 - ❖ Ljubić, Šime, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, I, Emidija Mohovića, Rieka 1864.
 - ❖ Мргић, Јелена, *Северна Босна 13-16. век*, Историјски институт, Посебна издања, књига 55, Београд 2008.
 - ❖ Mutapčić, Emir, Djedović, Rusmir, Nurkić, Kemal, *Grad Srebrenik do sredine XIX. stoljeća*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla 2019.
 - ❖ Palavestra, Vlajko, *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*, Buybook, Mostart, Sarajevo-Zemun 2004.
 - ❖ Petrović, Ivica, *Bosna i Hercegovina u njemačkim putopisima*, Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar 2016.

Jedna predaja o padu Srebrenika pod osmansku vlast...

- ❖ Richter, Eduard, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 17, Sarajevo 1905, 257-413.
- ❖ Ross, Hermann, Otto Sendnter, u: *Berichte der Bayerischen Botanischen Gesellschaft zur Erforschung der Flora*, Bd. 12, München 1909, 73-89.
- ❖ Šehić, Zijad, Tepić, Ibrahim, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*, Sejtarija, Sarajevo 2002.
- ❖ Truhelka, Ćiro, *Naši gradovi: opis najljepših sredovječnih gradova Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1904.
- ❖ Žmirić, Amira, *Austrijski i njemački putopisi o Bosni i Hercegovini do 1941. godine*, Besjeda, Banja Luka 2012.